

**los HOMBRES
VERDADEROS**
voces y testimonios tojolabales
carlos lenkersdorf

siglo
veintiuno
editores

LOS HOMBRES VERDADEROS

■ (1) Les dije, kala awab'yex.

La frase en castellano se compone de los siguientes elementos sintácticos:

- les ● pronombre personal, tercera persona del plural, objeto indirecto:
- dij(é) ● verbo transitivo, decir, voz activa, indicativo, pretérito;
- e ● sufijo agregado al verbo que señala el sujeto implícito de la primera persona del singular yo.

■ Veamos el tojolabal:

- k- ● prefijo agencial de la primera persona del singular (yo).
- ala ● verbo agencial vocálico (decir), aspecto completivo.
- aw ● prefijo agencial de la segunda persona, completado por el sufijo.
- -yex ● que señala el plural de la misma persona .
- (ustedes) . Este prefijo representa el segundo sujeto.
- -ab'- ● raíz del verbo ●'ab' i ● (escuchar, oír,etc.). La forma no nos hace ver de una manera inequívoca de qué aspecto-tiempo se trata.

■ (Lo) dije. ¿Ustedes (lo) escucharon?

La frase representa la expresión de un giro idiomático muy común en tojolabal.

El giro viene con todas las variantes posibles en cuanto:

persona,
tiempo,
modo o
VOZ

LOS HOMBRES VERDADEROS Voces y testimonios tojolabales por CARLOS LENKERSDORF

Lengua y sociedad, naturaleza y cultura, artes y

Nor
Nork

NOR - NORK

SINGULARRA

PLURALA

ORAIN ALDIA

ORAIN ALDIA

	LEHEN ALDIA	BALDINTZA	ONDORIOA	AGINTERA	LEHEN ALDIA	BALDINTZA	ONDORIOA
NIK	DUT NUEN	BANU	NUKE	. Har . Utz . Egin . Jaso	DITUT NITUEN	BANITU	NITU <u>Z</u> KE
HIK	HUEN	BAHU	HUKE		HITUEN	BAHITU	HITUZKE
HARK	D <u>U</u> Z <u>U</u> EN	BA <u>L</u> U	L <u>U</u> KE		DITU ZITUEN	BA <u>L</u> ITU	LITU <u>Z</u> KE
GUK	DUGU GENUEN	BAGENU	GENUKE	(Singularra)	DIGU GENITUEN	BAGENITU	GENITU <u>Z</u> KE
ZUK	DUZU ZENUEN	BAZENU	ZENUKE	EZAZU ITZAZU	DIZU ZENITUEN	BAZENITU	ZENITU <u>Z</u> KE
ZUEK	DUZUE ZENUTEN	BAZENUTE	ZENU <u>KETE</u>	EZAZUE ITZAZUE (Plurala)	DIZUE ZENITU <u>ZTEN</u>	BAZENITU <u>ZTE</u>	ZENITU <u>ZKETE</u>
HAIK	D <u>U</u> TE Z <u>U</u> TEN	BA <u>L</u> UTE	L <u>U</u> KETE		DITUZTE ZITUZTEN	BALITU <u>ZTE</u>	LITU <u>ZKETE</u>

BALDINTZA HIPOTETIKOA

- .Azterketa gaindituko banu, liburuak erreko nituzke
- .Azterketak gaindituko ez bagenitu, ikasten jarraitu beharko genuke
- .Abiso bat esango ez bazenu, ez zenuke zinemarik ikusiko

.Ikusi
.Ezagutu
.Agurtu
.Zoriondu

.Gonbidatu
.Poztu
.Jo
.Hil

.Maite≠Gorrito
.Bultzatu
.Axilotu
.Besarkatu

.Zigortu
.Irabasi
.Eraman
.Ekarri
.Joateko konbentzitu
.Bota
.Lasaitu
.Utzi
.Salatu

NOR-NORK (orainaldia-lehenaldia)

NOR-NORK	NI	HI	HURA	GU	ZU	ZUEK	HAIEK
NIK		Haut <u>Hindudan</u>	Dut Nuen		Zaitut <u>Zintudan</u>	Zaituztet <u>Zintuztedan</u>	Ditut Nituen
HIK							
HARK	Nau <u>Ninduen</u>	Hau <u>Hinduen</u>	Du Zuen	Gaitu <u>Gintuen</u>	Zaitu <u>Zintuen</u>	Zaituzte <u>Zintuzten</u>	Ditu Zituen
GUK		Haugu <u>Hindugun</u>	Dugu Genuen		Zaitugu <u>Zintugun</u>	Zaituztegu <u>Zintuztegun</u>	Ditugu Genituen
ZUK	Nauzu <u>Ninduzun</u>		Duzu Zenuen	Gaituzu <u>Gintuzun</u>			Dituzu Zenituen
ZUEK	Nauzue <u>Ninduzuen</u>		Duzue Zenuten	Gaituzue <u>Gintuzuen</u>			Dituzue Zenituzten
HAIEK	Naute <u>Ninduten</u>	Haute <u>Hiduten</u>	Dute Zuten	Gaituzte <u>Gintuzten</u>	Zaituzte <u>Zintuzten</u>	Zaituztete <u>Zintuzteten</u>	Dituzte Zituzten

BALDINTZA ERREALA

(+)

...Egin EZ GERO,...-KO

Miren

- .Azterketa gainditzen badut, kafe bat hartzera konbidatuko zaituztet
- .Astigarragara joaten bagara, sagardo ona edango dugu
- .Nire urtebetetzean oparirik egiten ez badidazu, haserretuko naiz

(-)

-EZENEAN...
-EZIK...

Auxiliarra

BALDINTZA HIPOTETIKOA

NOR

Indikatiboa (lehenaldia)

- Nintzen
- Hintzen
- Zen
- Ginen
- Zinen
- Zineten
- Ziren

NOR-NORK

- Nuen
- Huen
- Zuen
- Genuen
- Zenuen
- Zenuten
- Zuten

Singularra

Plurala

- Nituen
- Hituen
- Zituen
- Genituen
- Zenituen
- Zenituzten
- Zituzten

BALDINTZA

Kondizioa

3° L

- banintz
- bahintz
- balitz
- bagina
- bazina
- bazinete
- balira

L

- banu
- bahu
- balu
- bagenu
- bazenu
- bazenute
- balute

L

- banitu
- bahitu
- balitu
- bagenitu
- bazenitu
- bazenituzten
- balituzte

ONDORIOA

Resultadoa

-Ke
-teke

- nintzateke
- hintzateke
- litzateke
- ginateke
- zinateke
- zinatekete
- lirateke

L

- nuke
- huke
- luke
- genuke
- zenuke
- zenukete
- lukete

L

- nituzke
- hituzke
- lituzke
- genituzke
- zenituzke
- zenituzkete
- lituzkete

.Hondartzara joango **banintz**, bainatuko nintzate**ke**.

.Hondartzara **joango ez banintz**, **ez nintzateke** bainatuko.

.Azterketa gaitutuko **banu**, liburuak erre**ko** nituz**ke**.

.Azterketak gaitutuko **ez bagenitu**, ikasten jarraitu beharko genuke.

.Liburu bat emango ^{Eta} baino, muxu ba emango nioke

Abiso bat esango **ez bazenu**, **ez zenuke** Zinemarik ikusiko

Ohar bat